

**SZÜRREALISZTIKUS MOTÍVUMOK
KOVÁCS VILMOS KÖLTÉSZETÉBEN**

Kovács Vilmos, a Kárpátalján élő és korán elhunyt magyar költő lírai költeményeinek jelentős részét 1956 és 1968 között írta. Első kötete a *Vallani kell* 1957-ben jelent meg, amelyet gyors ütemben (kárpátaljai mércével mérve) még kettő, a *Tavaszi viharok* (1959) és a *Lázás a föld* (1963) követték. Életében az utolsó, a *Csillagfénynél* c. kötete pedig 1968-ban látott napvilágot. A történelmi és a társadalmi problémákra érzékenyen reagáló „perlekedő” verseiben az egykori táltosok és regősök utódjának vallotta magát, akinek joga van kiprédikálni és feltámasztani a földből a halottakat is, hogy a múlt és a jelen történései felett ítéletet üljenek és igazságot mondjanak. És tehetette mindezt azért, mert ott született és élt azon az úton, amely mindig „Hadak útja” volt, ahol magyar, tatár, ukrán, orosz sámánok és táltosok találkoztak, adtak egymásnak randevút, mert mindnyájuk ősenek vallhatta magát.

Lírájának lelke, mint az ősi varázslószövegeknek, a ráolvasás. Ráolvasás az emberiségre, a szakadár történelemre az ember ellen elkövetett bűnök miatt. Ráolvasás az „örmesterekre”, azokra, akik „*tiszta arcunkba követ dobtak, fényes tükrünkbe belelőttek*” (*Tükör*), akik ötvenmillió halottért felelősek, és ekrazitot halmoztak fel „nyolcvan tonnát egy főre” (*Csillagfénynél*), akik megölték Petőfit és Garcia Lorcát, vonat alá kényszerítették Attilát (*Hozsánna néked*); akik „*ötven templomot emeltek háromszáz toronnyal — ötszáz faháznak...*” (*Pszkov*). És ráolvasás a „megváltó” rendre, amelynek „*égre emelt ökléből valahol kihullott a simogató szándék*” (*Meghalt Julis néni*). Tud a halottak nyelvén, és mint Dante, a középkor utolsó pokoljárója ítélkezik is az *Izsák-székesegyház* című versében.

*Mert engem nem csapsz be, te gyönyörű bestia.
Mert én tudok a holtak nyelvén,
és kivallattam a kétszáz ezer muzsikot,
akik kővé varázsoltak téged,
s akiknek te ezért halállal fizettél. Kivallattam őket,
és tudom a titkodat s rádolvasok,
hogy hatalmam legyen fölötted.*

Az Izsák-székesegyház monumentalitását méltán csodálja a világ, de ellentmondásos az alkotás mégis, mert „kétszáz ezer muzsik” adta érte cserébe életét. Így a templom az építők emlékművévé s jelképévé válik. A költő ezért oltja „gyönyörű paráznasággal” a megszemélyesített kőtemplom testébe „pór ősei vérét”. „*A jelen és a múlt jövőért való összefogását — írja Bessenyei György — kevés magyar lírai alkotás ragadta meg ilyen mély, szenvedélyes, személyes azonosulással, mint ez a*

vers.”¹ Olyan történelmi ihletettség ez, amelyben a primer érzelmek és a ráció, a szenvedélyek és a szellem érzékeny vibrálása tölti be a történelem atmoszféráját.

Történetsszemlélete és képzelete a történelmi determináltság mellett szinte a sorsszerűség érzetét sugallja, tragikus hangulatai pedig a már-már elviselhetetlen fájdalom érzetét keltik. Kemény bölcséleti ítéletei, a kimondás ismétlődő konoksága nemcsak vádol és eltávolít, hanem tisztít, az életet mégis megőrző aktív cselekedetre buzdít annak ellenére, hogy feloldozatlan gyötrelmeinek egyre mélyebb tárnáiba száll alá.

A történelem és a kultúra, az anyanyelv és az identitástudat őszinte vállalása viszi el a költőt a lét emberségnyi távlataihoz és biztonságos folytonosságához: „mert kezdet nincs, csak folytatás van”. Nemcsak a múlt, a jelen és a jövő idődimenziója, hanem a „megkettőzött lírai én” arca is beleolvad az idő áramába, a történetiség folyamatába.

Történelmi ihletettségű „ráolvasásainál” még életszerűbbek és plasztikusabbak a népi életkörből merített „révülései” (*A tudat szunnyadó határőrei, Vihar, Fából költött vaskarika*), amelyek a magyar költészet ősi áramából csörgedeznek. *A tudat szunnyadó határőrei* c. kis ciklus lírájának talán egyik legjellemzőbb darabja. A cím találón fejezi ki a vers fogantatását. Az álom és az ébrenlét vagy még inkább a „két álom közötti ébrenlét” állapotában dolgozik a tudat finom impressziókból, pillanatnyi megérzésekből táplálkozva, szürrealisan szöve a könnyeden „lebegő” versmondásokat. A tudatnak a két álom közötti vajákos révületben alig van dolga: a költő mégis ekkor fogalmaz igazán egyénien és eredetien. „Bizonyos — írja Székelyhidi Ágoston —, hogy Kovács sokat tanult a szürrealistáktól. Megtanulta, hogyan lehet kilépni a hagyományos realizmus köreiből, és hogyan lehet belül maradni a modern realizmus körein.”²

A ciklus hét — tartalmilag egymástól különböző — parányi miniatürből áll. Az impresszionisztikus hangulat, a tudat szürrealista vibrációi fűzik mégis egy csoportba ezeket a verseket. Van köztük népdalszerű, biblikus-mitologikus, költői lét-tudat stb. fogantatású „ráolvasó mondóka” egyaránt. Íme az egyik négysoros:

*Szeretőim sellőlányok.
Hullámok közt vetik ágyok.
Telik a hold s hálni hívnak
hulljon értem három csillag.*

A tudat szunnyadó határőrei — mint a cím is jelzi — kísérlet az álom és a valóság „összemosására”. Persze nem hipnotikus „álomírás” ez, mint a „klasszikus” szürrealistáké, de a költői alkotásmechanizmusban nagy tere van a szabadasszociációnak, a pszichés, a tudatalatti érzelmek áramlásának, ám valahogy mégis

¹ Bessenyei György: Kovács Vilmos: Csillagfénynél. Kortárs. 1969. 12. sz. 2011.

² Székelyhidi Ágoston: Egy magyar nyelvű szovjet költő. Napjaink, 1969. 6. sz. 10.

megmaradva az álom és a valóság, a tudatosság és a tudatalatti határmezsgyéjén. Olykor a szürreális képtársítások enyhe humorral is telítődnek.

*Ezer lábon, fényes szálon
ereszkedik rám az álom,
vörös égő hasas pók.
Két kritikus vasajtók
rozsdás zárán motoszkál:
szabadversem motozzák.
Macskaszemük világít
ágyam hantján virág nyit.*

Kovács Vilmos ezer meg ezer szállal kötődik a szülőföldhöz, annak népéhez és hagyományaihoz. Ezeket a szálakat őrzi, ápolja az új városi környezetben és életformában is. Az elszakadásra utaló nosztalgikus vallomás (*Korom*) inkább jel és figyelmeztetés számára, hogy a költészet nem szakadhat el ősi forrásától. Az urbánus életforma lírai megfogalmazása nem a gyökerektől való elszakadást, hanem a költői világgép kitérülését jelenti nála. A *Csillagfény*nél c. kötetben a városi életforma lírai megjelenítésében már legalább olyan járatos, mint régebben a falusi élet folklorisztikus gyökerű művészi tükrözésében (*Vihar*) volt. Az új témában — a városi táj leírása, a városban élő ember érzelm- és gondolatvilágának kifejezése — is gyakorta jelen van a folklorisztikus zamatú közlés- és kifejezésmód: „*Igen, a fürdőszobában / krákgogni kezd a csap, / s utána sokáig sír még, / mint rekkenőben a kopasz nyakú, pipje-nőtt csirkék.*” (*Csend*). A *város elalszik* c. versében az esti, a pihenni térő város úgy jelenik meg mint a munkában megfáradt ember, akinek izmaiban és idegeiben még ott remeg a munka feszültsége:

*A város belenyújtózkodik az estébe,
Zsibongó kötetében
a félbemaradt munka láza ég,
s meg-megvonaglik, mint mikor
a pihenni térő gyárban
a kikapcsolt gépeket rázza még
megszakadt izmokkal az áram.*

Hasonló jellegű verseiben (*Ébredés, Éjjél, Szálloda*) olykor szinte kozmikussá nő a magány, de többnyire beleszövődik e költeményekbe a közösséghez tartozás tudata, amely végül mégis oldja e kínzó életérzést. Több versében (*Csend, Elmondom neked, Éjjél, Ébredés*) a kedves észrevétlen jelenléte teremti meg a kapcsolatot a külvilággal és a közösséggel. Úgy tűnik, mintha a költő neki mondaná el szorongásait és félelmeit. Ezekben a versekben szinte mindig ott érezzük a kedves mosolyát és ütemes lélegzését.

Az *Éjjél* c. vers a költő szinte misztikussá növesztett szorongásainak a foglalata, és egyben talán a legszürrealisztikusabb verse. A negatív jelentésű strófafezdő

sorok („Sötét a világ..., Sötét az égbolt..., Sötét a magány..., Sötét az idő...”) kozmikus méretű látomásai azonban a versszakok végére a szeretetre vágyó ember fény és világosság felé törekvő teljességében és közösségérzésében horgonyoznak le:

*Sötét a magány:
deleje szakadék, két nap között tátong.
A tudat feszülő kötélén
imbolyogva fölötte járok.
Kenyérszagú szélben, egyensúlyt tartva
viszem, mi menthető, a túlsó partra.
Vigyázz, most ne mozdítsd meg a csendet.*

A versindítás, a versszakok kezdése „sötét”, komor hangulatot sugall. Ám, ahogyan haladnak előre a versmondatok, ahogyan fejlődik a vers, úgy csökken az intonálás komorsága és feszültsége: újra meg újra a szorongások oldódásának leszünk a tanúi. „... vigyázó, figyelmeztető aggodás tölti be ezeket a lapokat — írja Margócsy József — akkor is, ha szerelemről beszél, akkor is, ha szorongásairól számol be.”³ Így és ezek révén kap újszerű tartalmat a Nagy László lírájából kölcsönzött parafrázis. A vers vége felé, mire „vége az attrakciónak” melegebb lesz a „világ”, fényesebb az „égbolt”, feloldódik a feszültség, a kínzó szorongás és megnyugszik a lélek:

*Szemed csukott szirmain
fénylő szárnyal két kis bogár csenget.
Kékre dermedt didergő testtel,
meleg ágyadba bujik a reggel,
s lehelletével élesztgetni kezdi
a tenyereden elhamvadó napot.
Mosolyog az álmod.
Azt gondolja, hogy én vagyok.*

Lényegében ugyanez az érzés és hangulati tartalom uralkodik *A város elalszik* és a *Csend* c. verseiben is, hasonló szürrealisztikus képtársításokkal, látomásos, lirizáló helyzetfestésekkel, amelyek többségének egyszerű metafora vagy hasonlat az alapja. Íme néhány példa a *Csend* c. versből: „Az ablakkeretben telehold ül / ... felhúzatlan faliórák üvege alatt. / Közöttük csillagok raja hunyorog, / olyanok mint utcai lámpa fényében / a piros szárnyú szúnyogok.” És néhány sorral odébb: „A két óramutatón, / mint felemás gólyalábon / az éjfél biceg.” Itt is az álom és az ébrenlét közötti tudatállapot „írja a verset”. Minden bizonnyal ezt igazolja a verszárlat is: „Széken lógó zakómra meleg női kezek / feltűznek egy lehullott

³ Margócsy József: Könyvről könyvre. Kelet-Magyarország, 1969. febr. 23.

csillagot.” A hasonló motívumok más verseiben (*Elmondom neked, Leningrádi éjszaka, Vihar* stb.) is eléggé gyakoriak.

A szürrealisztikus képtársítások és látomások — talán kevesebb gyakorisággal — a történelemmel, a társadalmi kényszerekkel, az atomháborús fenyegetettséggel perlekedő, vádoló, lázadó verseiben (*Csillagfénynél, Meghalt Julis néni, Ma kiáltatok, Sebesült barbár...*, stb.) is jelen vannak. „Ötvenmillió halottra vigyázok. / Zsenge zöld fű lett belőlük / és borzas kék fellegek” — írja a *Csillagfénynél c.* versében a II. világháború halottaira emlékezve, az atomháborús fenyegetettség árnyékában. Ezek ellen tiltakozva kíván „a történelem éjjeliőre” lenni. Témánk szempontjából a legjellemzőbb talán mégis a vers zárata: „Megszámoltam, mert elindult felém az Idő. / Duzzadt ágyékát zsenge zöld fű takarja, / s vállán borzas kék fellegek ülnek.”⁴ Az időmetafora számos költőnk lírájában otthonos. Ezúttal csak azoktól említenénk pár példát, akiknél a szürrealista hatás kétségkívül jelen van. „S néha úgy tetszett: a fellegek / közibül — írja Sinka István — leszáll, leszáll / az idő, mint egy nagy álmos pók / hosszú rejtelmes zsinóron”⁵ De óhatatlanul felidéződik egy jól ismert József Attila-i motívum is: „Az idő árján úgy remegtek űk, / Mint sírköves dühöngő temetők.” Természetesen ezekben a motívumokban nem tartalmi hasonlóságról van szó, de közös bennük a szürrealisztikus képtársítás és látomásszerűség.

Az előbbieken felsorolt példák, idézetek, motívumok után érkeztünk el az alapkérdés megválaszolásához. Mennyiben és hogyan modern Kovács Vilmos lírája, illetve miben és milyen módon vannak jelen költészetében a címben felvetett modern szürrealisztikus motívumok.

A „klasszikus” szürrealista vers „témátlan”, középpont nélküli automatikus írásmű. Olyan, amelyikben a gondolatok és az érzelmek szabad áramlása uralja a szavak, a mondatok, a szövegtettek létrejöttét az alkotás folyamatában, amelyben André Breton szerint (Illyés fordításában) „a gondolat tollba mondja önmagát anélkül, hogy az érzelem bármiként is ellenőrizné” a szöveget. A szürrealizmus új valóságot teremt „a valóság fölé”, amit csak alig vagy egyáltalán nem irányít a költői tudat. Nehéz lenne azt bizonyítani, hogy Kovács Vilmos a maga sajátos költői jelrendszerében automatikus szövegeket alkotott. Nos, Kovácsnak ilyen verse, szövege nincs, de költészetének vannak olyan mozzanatai, amelyek spontán és ösztönös rálátásokból keletkeztek, és ezek az avantgárd törekvések sodrában interpellálhatók.

Kovács Vilmos jól ismerte az avantgárd irányzatait. Ő maga nem volt kifejezetten avantgárd jelenség, de rendelkezett avantgardisztikus vonásokkal, tulajdonságokkal mind emberi, mind költői magatartását illetően. Ilyenek például

⁴ Az „időélmény” Kovács Vilmos több versében is szürrealisztikus színezetet kap: „... mélyen alattunk csordogál a bokáig érő idő.” (*Elmondom neked*) vagy „A tenger mérhetetlen / mint a folyékony idő / fenekén milliószám temetkeznek az évek.” (*A tenger*)

⁵ Sinka István: *Megzendül az erdő. Vészto, 1987.* 63. És még pár szürrealisztikus motívum Sinka kötetéből: „S néha felszálltak a hangok / a pusztából / s a kék égbolton fészket raktak.” (42.) „Mert apám arca fogyó hold lett / s bányám ott állt a hold mögött.” (122.)

elhivatottságának, kiválasztottságának, küldetésének öntudata. Valami ilyesmit sugallnak lírai köteteknek kissé „harsány” címei is (*Vallani kell, Tavaszi viharok, Lázás a föld*, szerényebben, de a *Csillagfény*nél is.) Ugyancsak az előőrs szerepét vállalta Kárpátalján a nemzettudat, a nemzeti-nemzetiségi sorskérdések felvetésében és megválaszolásában is.

Költői öntudata azonban — az említettek ellenére — nem avantgárd gyökerű. Tudatának jelentős ösztönzője inkább egykori felnevelő népi közössége, illetve annak mítoszra, révülésre, samanizmusra hajló lelkisége lehetett, amelyben gyermek- és ifjúkorában élt. E népi lelkiségösztönzés legszebb példáiban, a *Verecke* és a *Bikaháton* c. művekben szinte örvénylő folyamként tör felszínre a népi samanisztikus lelkiség:

*Álmában egy tarka tehén,
hadak típort útja mellett
bömbös táltos-bikát ellett.
Szeme csillag, csupa szikra,
a homloka csapott szikla,
szakadék az orra-lika
langy párája alkony-lila...
lába között atommáglya —
s tehén-jámbor falum hágja.*

A versben, ha van is valami nyoma az irodalmi avantgárd mesterségbeli fogásainak, lényegében mégsem szürrealisztikus, hanem misztikus, samanisztikus szemléletről van szó. Kovács Vilmosnál e révülésbe hajló felfokozottság többnyire lázadó-lázító, vádoló jellegű. Olyasféle öntudat ez, mint az egykori táltosoké, akik úgy vélték, tudták, hogy ráolvasással, csodás elemekkel, a mágia erejével is lehet gyógyítani, a szegényeken, az elnyomottakon segíteni. (Lásd még az *Izsák-székesegyház* c. versét.) És itt a pogány hitvilág irracionális elemei találkoznak a modern költészet ugyancsak irracionális szemléletmódjával. Elsősorban innen a táltosköltő szerep, az elhivatottság és a sorsszerű küldetéstudat.

Kovács Vilmos képalkotása sem szürrealista gyökerű, inkább folklorisztikus eredetű. Képszerkezetei azonban a legkülönfélébb elemek és motívumok egybe-villantásával mégis szürrealisztikus hatást keltenek, illetve szürrealisztikus szemléletről tanúskodnak. Képalkotásának fő jellegzetessége nem a meghökkentő és abszurd fogalomtársítás, hanem inkább a népköltészetre oly jellemző szemléletesség és asszociatív képtársítás. Költészetében az avantgárd jelenségek többségét lényegében csupán metafora-értékű szürrealisztikus vagy éppen expresszionisztikus kifejezésnek kell tekintenünk, mert gyökereit tekintve, lírájának alig van köze az irodalmi szürrealizmushoz vagy más izmushoz. Azok a magatartások, motívumok, stífluselemek stb., amelyek a szürrealizmusra emlékeztetnek — így a látnokszerep, a túlhevített költői öntudat, az álmok és látomások, az olykor gyakori irracionális

mozzanatok, a költő merész képi asszociációi, lírizáló helyzetfestései, képrendszerek atmoszférája és hangulati töltései, érzelem- és gondolatfolyamának feszültségei stb. — inkább a népi tudatvilág forrásaiból és elemeiből táplálkoznak, és a népi gyökerű költészet modern lehetőségeit mutatják. Mint pl. *A tudat szunnyadó határőrei* ciklusnak még nem idézett első darabja:

*Hátam mögött szél zörög
balfülembe szúnyog sűr
Tápáskodik már a rög
pedig járni úgyse bír.
A fák árnyat lóbálnak
rongyba csavart lólábak.*

Tagadhatatlan a formában is, a tartalomban is a népköltési gyökérzet és ihlettség. Jól jelzi ezt a mondókaszerű megvalósítás, az utolsó két sorban pedig az enyhén szürrealisztikus képtársítás.

Amikor 1928-ban Illyés Gyulának a *Nehéz föld* c. első kötete megjelent, Németh László *Nyugat*-beli kritikájában a költő *Mint a harmat* c. versének az egyik motívumát („*Pezsgő tavunkban a halak már az almafák ágai közt kergetőztek...*”⁶) a magyar költészet egyik legszürrealistább sorának nevezte. Illyés itt lényegében egy köznapi jelenséget szürrealizál, amennyiben a tó víztükrére hajló fa árnyékáról van szó a leáldozó nap sugárzásában. (Egyébként a vers kezdő sora sem kevésbé szürrealisztikus: „*Kacagásod fodrain még megcsillant a lebukó nap.*”) Kovács Vilmos előbb említett versében a képtársítás, Illyésnél pedig a szemléletmód szürrealizálja a jelenséget. A valóságot itt is, ott is a költői képzelet dúsítja szürrealisztikus látomássá. A folklorisztikus-szürrealisztikus motívumok, szemléletmód és képtársítások azonban mindkét költőnél a realista világgépen belül funkcionálnak és kapnak reális tartalmakat.

Kovács Vilmos költészete az archaikus népi világtól, a népköltésztől kapott jelentős ösztönzést, és ehhez eredményesen használta fel műveiben a korszerű gondolatiságot és a modern költészet eredményeit; mindenekelőtt a szabadasszociációs alkotásmechanizmust és a szürrealizmus stiláris motívumait és mozzanatait integrálta sikeresen a régi népi formákba. Olyanokba, amelyek szemléletbeli rokonságban vannak a modern költői látásmódokkal. Lírájának *szürrealisztikus elemei és motívumai* eredetüket és lényegüket tekintve a „*népi szürrealizmus*” körében *interpretálhatók*. A népiség és a modernség egységében alkotott, a népiségnek és a modernségnek egy sajátos „Kovács Vilmos-i” világát valósította meg lírájában. Nyilván nem véletlen, hogy első kritikusi (Bessenyei György, Kiss Ferenc, Margócsy József, Székelyhidi Ágoston és mások) is eredeti és modern költőnek tartották. Lényegében ugyanezt az utat járták, ugyanezt az egységet

⁶ Illyés Gyula: *Haza a magasban*. Budapest, 1972. 39. Illyés korai verseiben eléggé gyakoriak a népi-es-szürrealisztikus motívumok. Pl. „*Égre forduló szemekben lassan / billent fel a táj...*” „*az égen látták lassan gyalogolni / fázott és enni kért...*” (*Halott*).

valósították meg kortársai közül többen (Kormos István, Takács Imre, Nagy László, az erdélyiek: Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor és sokan mások), persze nála gazdagabban, sikeresebben és eredményesebben. Céltudatos munkássága és hatása azonban a szűkebb pátria, Kárpátalja magyar irodalmának fejlődésére nézve igen nagy jelentőséggel bír. Az 1960-as évek második felében szerveződő Forrás-stúdió nemzedék fiataljai (S. Benedek András, Dupka György, Füzesi Magda, Fodor Géza, Vári Fábián László, Zseliczki József és mások) nemcsak a magyarságtudat nyílt vállalásában, hanem modern költői szemlélet- és látásmódjukban is az ő példáját és példaadását követték.⁷

---

⁷ Az idézetek (a lapok megjelölése nélkül) Kovács Vilmos: Csillagfénynél (Ungvár, 1968.) c. kötetéből valók.